

UOT 01

TARİXİMİZƏ VƏ TARİXÇİLƏRİMİZƏ DƏYƏRLİ ALİM TÖHFƏSİ

Qasım Əhəd oğlu Hacıyev
AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu
gasimh@mail.ru

Açar sözlər: *Akademik, Səfəvilər, Qriqoryan kilsəsi, cəsusluq, Osmanlı, İran*

Akademik Ramiz Mehdiyevin "Qriqorian kilsəsi Səfəvilər dövlətinə qarşı casusluq aləti kimi (XVII əsr - XVIII əsrin birinci rübü)" adlı monoqrafiyası müasir geosiyasətdə öz aktuallığını saxlamış Azərbaycan türklərinin böyük imperiyalarından biri olmuş Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair maraqlı problemə həsr edilmişdir. Bu əsər XVII - XVIII əsrin birinci rübündə Səfəvilər dövlətinə qarşı Qriqorian kilsəsinin kəşfiyyatı və siyasi-ideoloji fəaliyyətini Azərbaycan tarixi və siyasi elmində təfərrüatlı, dəqiq anlamaq, qiymətləndirmək üçün son dərəcə dəyərli mənbədir.

ЦЕННЫЙ ВКЛАД В ИСТОРИИ И ИСТОРИКОВ ОТ УЧЕНОГО

Гасим Гаджиев

Ключевая слова: *Академик, Сефевиды, григорианская церковь, шпионаж, Османская империя, Иран*

Монография академика Рамиза Мехтиева «Григорьянской церкви как инструмент шпионажа против Сефевидского государства (XVII - первая четверть XVIII в.в)» посвящена интересной проблеме истории государства Сефевидов, одной из великих империй тюрок Азербайджанцев, которая сохранила свою актуальность в современной геополитике. Это чрезвычайно ценный источник для детального, точного понимания и оценки изучения разведывательной и политико-идеологической деятельности григорианской церкви в XVII - первой четверти XVIII в.в.

VALUABLE SCIENTIST CONTRIBUTION TO OUR HISTORY AND HISTORIANS

Gasim Gajiyev

Keywords: *Academician, Safavid, Gregorian Church, against, Ottoman, Iran*

The monograph of academician Ramiz Mehdiyev "The Gregorian Church as a spy tool against the Safavid state (XVII - the first quarter of the XVIII century)" is devoted to the interesting problem of the history of the Safavids state, one of the great empires of the Azerbaijani Turks, which kept its relevance in modern geopolitics. In the history and political science of Azerbaijan, it is an extremely valuable source for accurate, detailed understanding and evaluation of secret service and political-ideological activity of the Gregorian Church against Safavid Empire in the XVII-the first quarter of the XVIII century.

Akademik Ramiz Mehdiyev Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrləri və problemlərinə çoxlu sayda sanballı əsərlər həsr etmişdir. Onun digər əsərləri ilə bərabər tarixi və siyasi baxımdan dəyərli olan "Gorus - 2010: absurd teatr mövsümü" (Bakı, Şərq-Qərb, 2010, 96 s.), "Dağlıq Qarabağ - məxəzlərdən oxunmuş tarix» (Moskva, Avarius, 2014, 280s.) kitabları Azərbaycan tarixşünaslığında xüsusi yer tutan qiymətli tədqiqatlardır. "Şah İsmayıl Səfəvi: hökmdarın və döyüşçünün portreti» (Bakı, Şərq-Qərb, 2014, 256 s.) monoqrafiyası da akademikın Azərbaycan tarixşünaslığında və şərqşünaslığında xüsusi yeri olan əsərlərindəndir.

Haqqında bəhs edəcəyimiz monoqrafiya da müasir geosiyasətdə öz aktuallığını saxlamış və Azərbaycan türklərinin böyük imperiyalarından biri olmuş Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair maraqlı problemə həsr edilmişdir. Akademikin "Qriqorian kilsəsi Səfəvilər dövlətinə qarşı casusluq aləti kimi (XVII əsr - XVIII əsrin birinci rübü)" adlı bu kitabı XVII əsr - XVIII əsrin birinci rübündə Səfəvilər dövlətinə qarşı Qriqorian kilsəsinin kəşfiyyatı və siyasi-ideoloji fəaliyyətini Azərbaycan tarixi və siyasi elmində təfərrüatlı, dəqiq anlamaq və qiymətləndirmək üçün son dərəcə dəyərli mənbədir (Рамиз Мехтиев: «Григорианская церковь как инструмент шпионажа против Сефевидского государства (XVII – первая четверт XVIII вв.)», Баку, Шарг-Гарб, 2018, 160 с.).

Müəllif monoqrafiyada göstərilən dövrün ən mühüm siyasi prosesləri ilə bağlı bir sıra aktual məsələləri ardıcıl və diqqətli şəkildə araşdırır. Burada, Vatikanın Səfəvilərə göndərdiyi katolik missiyasının ideoloji və agentlik fəaliyyətinin strategiya və taktikası çərçivəsində bu missiyalardakı Qriqorian

kilsəsinin qarşılıqlı əlaqəsi, onun antisəfəvi düşmənçilik fəaliyyəti, Səfəvi şahlarının erməni ruhaniləri və Qərb agentliklərinin siyasi-ideoloji təxribatlarının qarşısını almaq üçün mübarizə məqsədi daşması şərh edilir. Həmçinin, erməni ruhanilərinin Qərblə gizli siyasi əlaqələr məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Akademikin yeni kitabında Qərb dövlətlərinin, xüsusilə Rusiyanın əlində Səfəvilər dövlətinə qarşı casusluq, şantaj, separatizm alətinə çevrilmiş Qriqorian kilsəsinin siyasi-ideoloji, kəşfiyyat fəaliyyəti ilk dəfə olaraq tədqiq və şərh edilmişdir. Azərbaycanın tarixi torpaqlarının işğalında, başqa dövlətlərə, xalqlara qarşı ermənilərin əsassız ərazi iddialarında Eçmiədzin kilsəsinin roluna dair faktların üzə çıxarılması, və təhlili həm yeni, həm də olduqca maraqlı materiallardır.

Sözü gedən monoqrafiyada milli tariximizə aid olan bir problem yüksək səviyyədə araşdırılır. Orta əsrlərdə mövcud olmuş Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixinə və həmin tarixlərdə baş verən, lakin bu günə qədər məlum olmayan bəzi sirlərin üstü açılır. Tədqiqatın əhəmiyyəti həm də ondadır ki, akademikin Azərbaycanın ictimai və humanitar elmlər sahəsində olan mövcud vəziyyət və doğru fəaliyyət istiqamətinə dair fikirləri tədqiqatçıları bundan nəticə çıxarmağa yönəldir.

Əvvəlki əsərlərində olduğu kimi, bu əsərdə də məxəzlərdən istifadə edilmiş, tarixşünaslığa yüksək həssaslıqla yanaşılmışdır. Monoqrafiya dərin məzmunlu olduğu qədər, rahat oxunaqlı, səlis və maraqlı məlumatlarla zəngindir.

"Əlbəttə, hər şeydən əvvəl, fəal iş aparılmalı, erməni milli ideyası adlandırılan orijinal hədəfləri ortaya çıxaran, eləcə də Azərbaycan dövlətinə və xalqına qarşı şüurlu şəkildə hazırlanmış erməni yalanlarına səbəb olan erməni mənbələri əsaslı şəkildə öyrənilməli, onların ifşa olunmasını üçün iş aparılmalıdır" deyən Ramiz Mehdiyev elmi ictimaiyyətə, xüsusilə də bu problemlərlə məşğul olanlara fəal iş aparmağı tövsiyə edir. Düşünürük ki, yerində olan bu çağırışa müsbət cavab vermək üçün hələ XIX əsr-XX əsrin əvvəllərində erməni kilsəsinin təşəbbüsü ilə Cənubi Qafqazın, xüsusilə də Azərbaycanın tarixini saxtalaşdırmaq yolunu tutan M.Çamçyan, K.Şahnazaryan, N.Emin, K.Patkanov və başqalarının ənənəsini davam etdirən ideoloqların (tarixçilərin, siyasətçilərin, şərqşünasların) ifşası intensiv olaraq davam etdirilməlidir. Əgər erməni tarixinin "atası" kimi qələmə verilən Movses Xorenatsinin anonim müəllif olması, Mesrop Maştosun əlifba yaradıcısı deyil, saxtalaşdırıcı birisi olması meydana çıxırsa, daha yeni məsələlərin aşkar ediləcəyinə şübhə qalmır.

Tarixi tədqiqatlar hüquqi tədqiqatlardan ona görə çox fərqlənir ki, tarixi faktlar ortaya qoyulursa, onu sübut etməyə ehtiyac olmur. Çünki fakt faktlığında qalır. Hüququn tarixi əsaslandırılması və yaxud baş verənlərə hüquqi qiymətin verilməsi isə çox çətin və bəzən nəticəsi olmayan bir fəaliyyət olaraq qalır.

Akademik Ramiz Mehdiyevin haqlı tövsiyələrindən biri kitabın proloqunda təqdim edilir: "Ümid edirəm ki, bu iş bizim tədqiqatçılarımızı ermənilərin siyasi doktrinasının, həyat tərzinin, erməniliyin xarakterinin və psixologiyasının formalaşması tarixində Qriqorian kilsəsinin rolu ilə bağlı yalnız elmi dəlillərlə əsaslandırılmış arqumentlər və ciddi tarixi materiallara əsaslanaraq daha aktiv şəkildə, yaradıcılıqla tədqiqat aparmağa sövq edəcəkdir" (s. 152). Buna heç bir şübhə ola bilməz ki, indiyə qədər orta əsrlərə dair tədqiqatlarda köhnə stereotiplərdən uzaqlaşa bilməyən, Azərbaycana əyalət gözü ilə baxan imperiyaların, etnik və milli düşmən gözü ilə baxan dövlətlərin, onların radikal millətçilərinin təsiri ilə yazılan "mənbə" və "tədqiqatlar"dan istifadə etməklə davam edən yaradıcılıqdan uzaqlaşmaq, yeni metodologiyaya yiyələnərək orijinal materiallardan çıxış etmək lazımdır.

Kitabda Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin Osmanlı Türkiyəsi ilə münasibətlərinə və Türkiyənin Qara dəniz sahillərindəki Trabzona nəzarəti ələ keçirməsindən də yazılır. Eləcə də, bir sıra dövlətlərin və regionların tarixinə tarixçilərin münasibəti qeyd edilir. Müəllif yazır: "Tarixçilərin sözlərinə görə, bütün Cənubi Azərbaycan, Qarabağ, indiki Ermənistan, Kürdüstan, İraq və bütün Xorasan, eləcə də İran torpaqlarının Fars körfəzinə qədər mühüm bir hissəsi bu dövlətin hakimiyyəti altında idi" (s. 21).

Akademik göstərir ki, "çox vaxt "orta əsr Ermənistanı" ifadəsinə müraciət edən erməni müəlliflər bununla Azərbaycan torpaqlarında 1918-ci ildə yaranmış Ermənistan Respublikasının ərazisinin orta əsrlərdə hansısa erməni dövlətinə məxsusluğunu sübut etməyə cəhd göstərirlər. Halbuki orta əsrlərdə hansısa erməni dövləti, onun hökmdarı, paytaxtı, konkret sərhədləri olmamış, digər dövlətlərlə diplomatik əlaqələr qurulmamışdır" (s. 22). Belə bir məntiqi arqumentlə erməni tədqiqatçılarının uydurmalarına münasibət bildirmək uğurludur. Əks halda, müəllifin özünün vurğuladığı kimi, "Bu cür ciddi elmi müzakirələr üçün belə kateqoriyaya müraciət etmək qəbuləndir və yolverilməkdir" (s. 22).

"20-ci yüzilliyin geosiyasi və coğrafi reallıqlarını orta əsr dövrünə köçürmək yolu ilə nəticələr çıxaran və hətta bəzi fərziyələr irəli sürən bu cür tarixçilərdən biz hansı ciddi və mötəbər arqumentlər və nəticələr gözləyə bilərik?" (s. 22) deyə soruşan akademik belə iddiaların nə qədər əsassız olduğunu göstərir.

Diqqəti çəkən bir məsələ də akademik: "Son orta əsrlərdə Ermənistan haqqında danışarkən, ən yaxşı halda, İran və Türkiyənin müəyyən bölgələrinin xristian cəmiyyətinin az bir faizini təşkil edən kompakt erməni əhalisini təsəvvür etmək olar" (s. 22-23) deyərək, ermənilərin hər hansı bir şəkildə, həm də Azərbaycana məxsus ərazilərdə qədim və orta əsrlərdə hansısa bir dövlətinin olmasının qeyri-mümkünlüyünü bildirməsidir. Bu fikri bir daha dəqiqləşdirmək üçün müəllifin şərhləri maraqlıdır: "Təbiidir ki, ciddi tarixçilər sualın bu cür

qeyri-elmi şəkildə qoyulmasını qətiyyətlə rədd edirlər. Lakin təəssüf ki, onların çoxu Azərbaycanın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı erməni saxtakarlığına gəldikdə prinsipiallıq göstərmir və beləliklə onların ermənilərə simpatiyası dəfələrlə ortaya çıxır” (s. 24).

Müəllif yuxarıda qeyd edilən məsələlərlə yanaşı, guya Səfəvilərin ardıcıl ermənipərəst siyasəti və həmin siyasətin erməniləri Qərb və Moskva ilə əməkdaşlığa təhrik etməsi barədə rus və Qərb tarixşünaslığında möhkəm kök salmış ənənəvi erməni uydurmaları üzərində də ətraflı dayanır. Bu uydurmaları ilkin, əsasən erməni mənbələrindəki məlumatlarla, eləcə də, bir sıra nüfuzlu tədqiqatçıların gəldikləri nəticələrlə müqayisə etməklə tədqiqatçı belə yanaşmanın əsassızlığını və məqsədli olmasını inandırıcı şəkildə sübut edir (s. 2).

Akademik ermənilərin tarixdəki yerinə və onların xarakterinə dair maraqlı fikir bildirir: "Ermənilərin tarixindəki faktlar sübut edir ki, satqınlıq və başqa millətdən olan insanları qəbul etməmək ayrı-ayrı epizodlar deyil, konkret məqsədlərə nail olmağa yönəlmiş şüurlu hərəkətlərdir... Bədrəftarlıq onların xarakterinin mühüm cəhətidir” (s. 6). Bunun müqabilində onlardan (ermənilərdən) yalnız vergiləri vaxtında ödəmək, qanunlara riayət etmək və hakimiyyətin iradəsinə tabe olmaq tələb olunurdu. Demək olar ki, imperiyaların xarakterik xüsusiyyətindən irəli gələn "parçala və hökm sür" siyasətinə uyğun olan etnik münaqişələr törətmək, xalqlar və millətlərarası ədavət yaratmaq, onu dərinləşdirmək siyasəti mühüm rol oynamışdır.

Bu həqiqətdir ki, bir sıra xalqlar arasında münaqişələr əzəldən mövcud olmuşdur. Bunların bir qismi mənafeələrin toqquşmasından təbii olaraq meydana çıxmışdısa, digərləri süni şəkildə, istənilmədən, kənar qüvvələrin təsiri ilə yaradılmışdır. Maraqlıdır ki, ermənilərlə digər xalqlar arasında münaqişələr məlum olanlardan fərqli şəkildə - özünəməxsus xüsusiyyətlərlə seçilir. Bu xüsusiyyətlərin nədən ibarət olduğu və tarixdə nə kimi rol oynadığı əsər boyu konkret və hərtərəfli şəkildə əks olunur.

Əsərdə erməniliyin müasir mahiyyətini də xarakterizə edilir: "Üstəlik, güclü dövlətçilik və xarici dəstəyin olmaması ilə, ermənilər öz niyyətlərini açıq şəkildə göstərmirdilər. Buna baxmayaraq, təvazökarlıq forması və onun həyata keçirilməsi yolları əsrlər boyu ermənilərin mövcud xarakterinin mahiyyətini dəyişmiş” (s. 7).

Müəllif xəbərdarlıq edir: "Vətən tariximiz Azərbaycan xalqına və dövlətçiliyinə qarşı erməni xəyanəti ilə çox sayda nümunələrlə doludur. Təəssüf ki, yalnız ötən əsrin hadisələri ətraflı şəkildə işıqlandırılmışdır” (s. 6). Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünün davam etdiyi, hələ də Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunmadığı vaxtda bu xəbərdarlığın nə qədər haqlı olduğunu görürük.

Kitabın ikinci fəslində maraqlı bir fikir söylənir: "Satılmağa hazır olan erməniləri satın alırdılar". Alim bundan irəli gələn bir sıra nəticələri diqqətə çatdırır: "Başqa səbəb yoxdur. Erməni xalqının bütün bəlaları Qriqorian kilsəsi başda olmaqla onun siyasi elitasının satqınlığından irəli gəlir" (s. 91). Ermənilərin bu spesifik xüsusiyyətlərinin Azərbaycan üçün təhlükə mənbəyi olduğu diqqətə çatdırır: "XX əsrin əvvəllərində ermənilər satqınlıqları və "beşinci kolon" rolu müqabilində Azərbaycanın tarixi torpaqları hesabına Cənubi Qafqazda müstəqil dövlət yaradılması ilə mükafatlandırıldılar" (s.8). Burada ermənilərin arzu və istəklərinin əsas hədəfini müəyyənləşdirməkdə akademik dəqiqliyi və diqqətliliyi özünü göstər və başlanğıcın nəticə ilə uyğunluğunun tarixi proseslərlə təsdiqi öz əksini tapır.

Akademikin dəqiq faktlarla proseslərin mahiyyətini şərh edərkən istifadə etdiyi fəlsəfi, məntiqi ifadələri çox maraqlıdır. Buradakı hər hansı bir fikri ifadə edərkən onun çatdırılma mexanizmi, fikrin inkişafı səviyyəsinin düzgün müəyyənləşdirilməsi və icrası metodoloji baxımdan çox qiymətlidir. Məsələn, münasibətləri müəyyənləşdirərkən "maraqların gizli müharibəsində" ifadəsindən istifadə edilməsi araşdırılan məsələnin düzgün anlaşılmasına kömək edən şərt kimi yadda qalır.

Müəllif yazır: "Əsla mübaliğə etmədən faktlar belə deməyə əsas verir ki, həmin dövrdə Səfəvilər dövlətinin ətrafında baş vermiş bir çox proseslər bu gün Azərbaycana münasibətdə müşahidə etdiklərimizlə çox oxşardır. Bu proseslər əvvəlki əsrlərdə baş vermiş və ölkəmizin vətəndaşlarının əksəriyyətinə, hətta ümumi şəkildə də məlum olmayan hadisələrin, bir növ davamıdır" (s. 8). Bundan nəticə çıxararaq düşünmək olar ki, akademik Azərbaycan Respublikasının ətrafında baş verən hadisələrə ciddi yanaşması və bu proseslərə münasibət bildirməsi siyasi analitik ifadəsini tapan bir məsələdir. Tədqiqatçı əvvəlki monoqrafiyalarında da Azərbaycan dövlətinin tələyüklü məsələlərinə məntiqi elmi münasibətlər bildirib. Belə təhlil və şərhlər ciddi elmi, siyasi münasibətlərin nədən qaynaqlandığını dərk etməyə əsas verir.

"Tarix absurd teatrında tamaşa şəklində təkrarlanır. Bu, tarixdən lazımı dərs götürənlər üçün gələcək təhlükələrin və itkilərin qarşısını almağa kömək edir. Bu dərsləri mənimsəmək iqtidarında olmayanlar üçün isə keçmişin müasir "don geydirilmiş" hadisələri yeni faciəyə çevrilə bilər ki, bu da təkcə Cənubi Qafqaz regionuna aid deyil" (s. 12) deyən müəllif dünyanın global məsələlərinə güclü təsir edə bilən supergüclərin varlığını və təsir dairəsini düzgün dərk edərək nəticə çıxarmağın, düzgün yol tutmağın əhəmiyyətli olmasına diqqət yetirməyi tövsiyə edir.

Kitabda Səfəvilər tarixinə dair əsər yazan müəlliflərdən fərqli olaraq onların əldə edə bilmədiyi materiallardan, həmçinin məlum mənbələrdən də ustalıqla istifadə edilmişdir. Çox maraqlıdır ki, monoqrafiyada respublikada humanitar elmlərin tələbi barədə şərhində bir alim kimi bu elmlərin təhlilə və

obyektiv tənqid metoduna keçməli olduğu məsləhət görülür və bununla bərabər gərəksiz pafosa, sözcülüyə son qoyulmasının vacibliyinə dair tənqidi fikirlər bildirilir.

Akademik müasir tədqiqat metodikasını daha fəal şəkildə mənimsəməyə çağırır. Bu çağırış vaxtında və yerində olduğu qədər də müqəddəs bir işdir. Çünki dünyanın bu həqiqətləri başa düşməsi və qəbul etməsi üçün onları bilməsi vacibdir. Həqiqətləri müasir oxucuya çatdırmaq üçün də müasir və aktual metodologiyaya yiyələnmək lazımdır. Müasir tədqiqat metodları dedikdə ilk növbədə ən azı yaşı yüz ildən artıq olan mənbələrə və qədim məxəzlərə dövrünün gözü və eləcə də müasir gözlə baxmaqla obyektiv tədqiq etmək başa düşülür.

Əsərdə xüsusi olaraq xəbərdarlıq edilir: "Elmimizin rəqabətə davam gətirməsi və Azərbaycan xalqının tarixi, mədəni irsini yenidən yazmaqda, özlərinin xeyrinə təhrif etməkdə, mənimsəməkdə maraqlı olan qüvvələrin güclü, ardıcıl təbliğatına qarşı dözüb dayanması çox çətin olacaq" (s.153). Azərbaycan alimləri humanitar sahədə olduğu kimi, ictimai elmlər sahəsində də diqqətli olmadıqca "bizim tarixi yaddaşımız beləcə qısa və səthi səviyyədə qalacaq" deməklə akademik yeni metodlara uyğunlaşmaq əvəzinə yeni tədqiqat metodlarını elmə gətirmək istəyənlərin qarşısını "qılınç-qalxan"la kəsmək, "div rolu" oynamaqdansa, onlara yol açmağın, şərait yaratmağın zəruriliyini xatırladır.

Ermənilərlə bağlı tarixi proseslər müasirliklə əlaqələndirilərkən qeyd edilir: "Ermənilərin yalnız azərbaycanlılara və ya türk xalqlarına qarşı münasibətdə belə kökləndiklərini deyə bilmərəm. Onlarda bu xüsusiyyətlər uzun əsrlər boyu məcburiyyətdən məskunlaşma metodunu dağıtmaq üçün formalaşmışdır. Bu, həmçinin müxtəlif mənşəli etnosların və müxtəlif psixologiyaların iştirak etdiyi ermənilərin etnogenezinin tarixi ilə bağlıdır. Hartlessness onların xarakterinin əsas xüsusiyyətidir. Keçmişin gerçəklikləri bizdən həmişə ayıq olmağımızı və onlarla ünsiyyət zamanı erməni xəyanətkarlığını xatırlamağı tələb edir" (s.7). Akademik burada erməni xarakterinin digərlərinə, o cümlədən Azərbaycan xalqına nə bəlalar gətirdiyini yaddan çıxarmamaq xəbərdarlığını edir.

Akademik bir sıra tədqiqat sahələrinin spesifik xüsusiyyətlərinin olduğunu nəzərə almaqla tarixi tədqiqatların bu sırada mühüm rol oynamaq imkanlarına xüsusi diqqət yetirməklə mövcud vəziyyəti qeyd edərsə, eyni zamanda ermənilərin Azərbaycan tarixinə münasibətinə dair alim fikrinin səviyyəsinə münasibət bildirir: "...Azərbaycan alimləri bütün güclərini XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində ermənilərin cinayətlərini işıqlandırmaq üçün sərf edərkən erməni xalqının psixologiyasına lazımi diqqət ayırmağı unudurlar. Ermənilərin antidövlət fəaliyyəti faktını, Qriqorian kilsəsinin xüsusiyyətini, erkən dövrlərdə - Qafqaz Albaniyası, Səfəvilər, Əfşarlar, Qacarlar və d.

Azərbaycan dövlətlərinin əleyhinə mübarizəsini müəyyənləşdirmək və başa düşmək çətindir. Məhz orta əsrlər dövründə Qriqorian kilsəsinin razılığı və əlbirliyi sayəsində Səfəvi imperiyasını öz iqtisadi və siyasi təsiri altına salmaq, həm də Yaxın və Orta Şərqdə effektiv kəşfiyyat şəbəkəsi yaratmaq məqsədilə ermənilərdən casusluq, təhdid və separatizm aləti kimi əvvəlcə Qərb dövlətləri, sonra isə Rusiya aktiv istifadə etməyə başlamışdır” (s.7).

Qriqorian kilsəsinin məqsədyönlü şəkildə antiAzərbaycan fəaliyyətinin əsas səbəbi belə şərh edilir: "Bütün tarixi faktlar bizə Səfəvilər dövləti ərazisində olan Qriqorian kilsəsinin fəaliyyətinin bir məqsədini - Azərbaycanın və İrənin zəngin bazarları və çoxsaylı material resurslarından istifadə etməsi üçün xristian dövlətlərinin köməkliyi ilə bu torpaqlarda müstəqil erməni dövləti yaratmaq naminə daim cəhd göstərməsini düşünməyə əsas verir” (s.8).

Monoqrafiyada Qriqorian kilsəsinin fəaliyyət məqsədi olduğu kimi şərh edilir. Bununla birgə, ermənilərin vaxtilə əlverişli bir ərazidə özləri üçün dövlət yaratmaq niyyətində olduğuna işarə vurulur. Eyni zamanda göstərilir: "Doğrudur, ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ bəzi Azərbaycanlı müəlliflər tərəfindən qaldırılıb, lakin bu işlərin davamı və müvafiq cavabı olmayıb” (s.10).

Tarixdə ermənilərin xarakteri, erməniliyin mahiyyəti konkret şəkildə şərh edilməklə bərabər, bu problemin müasir tarixdə roluna da diqqət yetirilir: "Keçmişdə bu belə idi. Biz bunu əyani şəkildə müasir dövrdə də görürük. Buna görə heç bir dövlət hakimiyyəti belə fikirlərə aldanmamalıdır ki, ermənilərin xidmətindən istifadə edir. Vaxtilə Azərbaycan türk imperiyasının və Osmanlı Türkiyəsinin hökmdarları bu səhvi etmişlər. Onlar bu dövlətlərin ərazisində yaşayan erməni azlığının özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərini nəzərə almamış, bunun da hesabını ödəmişlər” (s.7).

Burada tarixi prosesləri düzgün qiymətləndirməməyin acı dərslərindən nəticə çıxarmaq tövsiyə olunur: "Belə mürəkkəb problemlərin öyrənilməsi prosesində müşayiət olunan bütün çətinlikləri mən çox yaxşı dərk edir, vətən tarixçilərini bu mövzuya üz tutmağa çağırıram. Bu mövzunun tədqiqi mənbələrdən yaxşı baş çıxaran, Şərq, Qərbi Avropa dillərində, eləcə də erməni dilində məlumatlı professional mütəxəssislərin olmasını tələb edir” (s.10) deyən müəllif problemə ciddi yanaşmağı, belə mövzuları dərindən tədqiq etməyi qeyd edir.

Monoqrafiyada elmi tədqiqatların düzgün aparılması üçün vacib olan məsələlərə diqqət yetirilməsi tövsiyə olunur: "Biz yalnız bu cür mütəxəssislərin birgə səyləri nəticəsində təkcə ictimaiyyətimiz tərəfindən deyil, ən başlıcası, ermənilərin təbiətini öyrənən xarici alimlər və ekspertlər tərəfindən məmnuniyyətlə qəbul edilən keyfiyyətə yeni nəticələr əldə edə bilirik” (s.10).

Məsələnin mahiyyətini və qoyulmuş problemin həllinin vacibliyini nəzərdə tutaraq bildiririk ki, Azərbaycanda bu istiqamətdə işlər aparılır. Belə ki,

gec də olsa, belə mütəxəssislərin bir araya toplanması və fəaliyyəti başlanmışdır. Bu, öz təsdiqini AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutunun yaradılmasında tapmışdır. Bu imkandan səmərəli istifadə etməklə akademiklərin istəklərini həyata keçirmək mümkündür. Bunun üçün yalnız diqqət, qayğı və həmçinin tələbkərlilik lazımdır.

Kitabda qeyd olunur: "Sırr deyil ki, son illərdə Azərbaycanın ictimai elmlər sahəsi yüksək səviyyədə mütəxəssislərin olmamasından çox ciddi əziyyət çəkir. Bu da tədqiqat mövzusunun seçilməsinə və həyata keçirilən işlərin keyfiyyətinə ciddi təsir göstərir. Bu vaxta qədər elmi ictimaiyyətin nümayəndələrinin - şərqşünaslar, tarixçilər və mənbəşünasların uğursuzluğunu ən azı bu fakt əyani şəkildə göstərir ki, Heydər Əliyev Fondunun aktiv köməyi ilə Vatikan arxivindən gətirilmiş zəngin tarixi materialları cəmiyyətə təqdim etmək mümkün olmamışdır" (s.11). Və yaxud: "Şübhəsiz ki, mövcud olan problemlərin obyektiv şəkildə aradan qaldırılması müəyyən vaxt tələb edir. Lakin biz o faktı nəzərə almalıyıq ki, hər bir itirilən ildə bizim opponentlərimiz yalanlarını dünya ictimaiyyətinin şüuruna maneəsiz təqdim etməklə, onu aldatmaqla davam etdirir" (s.11). Burada söhbət hər şeyi vaxtı keçmədən etməyin əhəmiyyətinə diqqət yetirməkdən və əks məlumatların çox yayılmadan qarşısının alınmasından gedir. Həqiqətən də elmi prinsiplilik olmadan, bu prinsipliliyi dövlətinin və millətinin mənafeyinə uyğun olaraq səfərbər etmədən göstərilən fəaliyyətə heç nə ilə bəraət qazandırmaq mümkün deyil. Əsərdə qeyd olunduğu kimi: "Bununla bərabər, Azərbaycan xalqının və dövlətinin tarixinin ağ səhifələrini doldurmağa başlamaq üçün bu gün bütün şərait var. Burada nəyin üzərində düşünmək üçün də əsas var" (s.11). Papa Fransiskin sözlərinə müraciət edilərək bildirilir: "Bu gün bəzi dövlətlərin hökumətlərinin məsuliyyətsizliyi səbəbindən bütün dünya müharibə vəziyyətindədir. Xalqların məcburi köçləri var. Dünyadakı problemlə bəlgələrdən Avropaya kütləvi miqrasiya buna açıq bir sübutdur" (s.12). Müasir dünyanın, baş verən faciələrin fəlsəfi mənasına, məntiqi dərkinə diqqət yetirilir. Bunlar Azərbaycan Respublikasının ən ağır problemi ilə əlaqələndirilir: "Bölgəmizdə baş verən proseslər, o cümlədən Dağlıq Qarabağa aid olanlar və Ermənistanın təcavüzkar ambisiyaları beynəlxalq geosiyasətin tərkib hissəsidir. Buna görə yalnız obyektiv düşünmək, vətən tarixini və regionumuzdakı müasir prosesləri işıqlandırmaq bizi yeni səhvlərdən xilas edə bilər" (s.12).

Akademik qeyd edir ki, erməni tarixçilərinin Dağlıq Qarabağın xristian əhalisinin etnik ermənilərə məxsus olduğunu sübut etmək üçün çoxsaylı, davamlı cəhdlərinə baxmayaraq, regionda alban təbəqəsinin aparıcı rol oynaması bir çox şərqşünaslar və tarixçilər arasında şübhə doğurmur. Həmçinin fikirlərə elmi misallarla şərh verilir. V.N. Leviatovun fikirlərinə müraciət edilir: "Demək lazımdır ki, Dağlıq Qarabağ ermənilərinin əksəriyyəti, azərbaycanlılar kimi, albanların nəsilindən, yerli əhalinin köklü sakinlərindən idi. Qədim

zamanlardan etibarən Qarabağda məskunlaşan albanların bir hissəsi Ərəb xilafətinin hakimiyyəti dövründə müsəlmana çevrilmiş, digər hissəsi xristianlıqda qalmaqda davam etmişdir. Alban xristianlar ermənilərlə dini yaxınlıqları olduğu üçün erməniləşdirilməyə məruz qaldılar. Beləliklə, zaman keçdikcə Qarabağ əhalisi arasında fərq əmələ gəldi” (s.25). Belə olduğu halda bu fərqdən istifadə edərək imperiya nöqərlərinin Qarabağ regionunu "etnik münaqişə poliçonu”na çevirməsinə, burada bitib-tükənməyən faciələr törətməsinə nə ad vermək olar?! Ona görə də bu proseslərə müxtəlif üföqlərdən baxmaq məcduriyyəti yaranır ki, bu da təbiidir.

Hər dəfə söhbət Dağlıq Qarabağın xristian məliklərindən gedəndə erməni tarixçiləri nədənsə Qarabağın qərbindəki Qıştaq məliklərinin üzərindən sükutla keçərək, yalnız tanınmış Xaçın, Güllüstan, Vərəndə, Dizak və Çaraberd haqqında məlumat verirlər. Monoqrafiyada bu məsələ barədə yazılır: "Bunun səbəbi, çox güman ki, bu məliklərin alban mənşəli, eləcə də onun Səfəvi oriyentasiyasının tutarlı olması idi. Ümumiyyətlə, demək olar ki, Dağlıq Qarabağın bütün məliklərinin erməniləşdirilmələrinə baxmayaraq, onlar alban mənşəli idilər” (s.27).

"Qarabağ məlikləri haqqında sonrakı dövrün rəsmi sənədləri susur” (s.27) deyən müəllif XIX əsrin əvvəllərində baş verən prosesləri yığcam şəkildə xatırladaraq vurğulayır: "...Xarici yazarlar Dağlıq Qarabağ ərazisində erməni məliklərinin tarixi mövcudluğunu sübut etməyə çalışmazdan əvvəl, düzgün düşünməlidirlər” (s.27).

Azərbaycan tarixinin obyektiv və hərtərəfli mənzərəsi milli özünüdərk mōhkəm dayaqlarının formalaşması baxımından da vacibdir. Keçmişini bilməyən, düşmənləri və ənənəvi problemləri ilə tanış olmayan bir millət özünü dərk etmək, qorumaq iqtidarında deyildir. Bu aksiom xalqların tarixində artıq çoxdan sübut edilmişdir. Buna görə bizim tədqiqatçılarımız vətən tarixinin ən mürəkkəb və problemlı məsələlərini cəsərlə qaldırmalı, onların fəal şəkildə öyrənilməsinə çalışmalıdırlar. Prioritet sahələri müəyyənləşdirmək, həssas cəhət və aspektləri üzə çıxarmaq, onların keyfiyyətli həllinə girişmək lazımdır. Akademik bu cür problemlərin təkcə Səfəvilər dövlətinin deyil, Qafqaz Albaniyasından başlamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qədər olan dövrlərdə Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş digər dövlətlərin tarixində də olduğunu xüsusi vurğulayır. O, bildirir və təkrarən vurğulayır ki, tədqiqatçılar "tarixin artıq çeynənmiş, özünün praktiki və elmi əhəmiyyətini çoxdan itirmiş mövzu və problemlərini bir kənara atmalıdırlar” (s.151).

Monoqrafiyada təleyüklü məsələlərin şərh edilməsi üçün daha nələrin əhəmiyyət kəsb etməsi xüsusi bir ustalıqla verilir: "Dünya ermənilərinin siyasətini təbliğ etməkdə Qriqorian kilsəsinin konsolidə və siyasi təşkilatçılıq rolunun az öyrənilməsi və eləcə də xarici arxiv materiallarının çatışmaması bu işin hazırlanmasında mənə çox sayda mənbədən istifadə etmək imkanı vermədi.

Bununla əlaqədar mən bu məsələ ilə bağlı bəzi istiqamətləri göstərməyə, onun ideoloji əsasını tərtib etməyə çalışdım. Şübhə etmirəm ki, o dövrün orijinal mənbələrinin aşkarlanması, öyrənilməsi və tərcüməsi sayəsində sonralar zəngin faktiki əsasla daha geniş tədqiqat həyata keçirilə bilər” (s.12). Yüksək elmi və zəngin həyat təcrübəsinə malik olan müəllifin taleyüklü məsələlərlə bağlı tövsiyələri bu sahədə işlər aparmaq üçün tərtib etdiyi ideoloji əsasın böyük əhəmiyyətinin olacağına, zəngin faktiki əsaslarla daha geniş tədqiqatların həyata keçiriləcəyinə heç bir şübhə doğurmur.

Maraqlıdır ki, dünyada bəzi xalqların dinc həyatına müdaxilə edərək onu pozmağa çalışan çox böyük qüvvələr var. Həmin qüvvələr istənilən xalqın nümayəndələrindən ibarət agentləri, xəyanətkarları tapıb yetişdirə bilirlər. Onları alətə çevirib, istədiklərinə nail ola bilirlər. Buna məcbur edilənlərin nə dərəcədə tarixi cinayət törətməsini bilib-bilməməsindən asılı olmayaraq, belə əməllərin dəhşətli nəticəsini əvvəlcədən dərk edə bilmirlər.

Məlumdur ki, vaxtilə Rusiya və Osmanlı imperiyaları kimi nəhəng dövlətləri bu yolla dağıtdılar. Bütün bunlar millətlərarası ədavəti qızıqdırmaq yolu ilə həyata keçirildi. Ədavət yaratmağa və onu dərinləşdirməyə xidmət edən vasitələr Qərb ölkələrində meydana çıxır və öz rolunu oynayır. Belə ki, bir sıra ölkələrdə məqalələr, kitablar və broşürlər nəşr edilir, müxtəlif dillərə tərcümə edilərək yayılır, faciələrin baş verməsinə səbəb olurdu.

Beləliklə, hesab edirik ki, akademik Ramiz Mehdiyevin XVII əsr - XVIII əsrin birinci rübündə Səfəvilər dövlətinə qarşı Qriqorian kilsəsinin siyasi-ideoloji fəaliyyətini əks etdirən "Qriqorian kilsəsi Səfəvilər dövlətinə qarşı casusluq aləti kimi" adlı monoqrafiyası son dərəcə dəyərli əsər olaraq alimlərin, xüsusilə də humanitar və ictimai elmlər sahəsində çalışanların, tədqiqatçıların masaüstü kitabı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1.Рамиз Мехтиев, Григорианская черковь как инструмент шпионажа против Сефевидского государства (XVII – первая четверть XVIII вв.)», Баку, Шарг-Гарб, 2018, 160 с.).